

1. Títol: Què va ser primer la cabana de pastor o la cabana de pagès?. Sobre els orígens de l'Arquitectura Tradicional en *pedra seca* als països catalans.

2 . Autor: Jaume Plans i Maestra

3. Institució: Llicenciat en Humanitats i Gestor Cultural UOC

4. Informació de contacte: jaumeplans32@gmail.com tel. 678210772

5. Eix temàtic en el que es farà la comunicació: història

6. Paraules claus: història, etnografia, arquitectura, agricultura, transhumància, cultura popular

7. Resum.

Els darrers 25 anys als països catalans hem assistit a un creixent interès per l'estudi i coneixement de les construccions de *pedra seca*. En aquest sentit, han aparegut un nombre important d'estudis d'investigació i divulgació de caràcter monogràfic que, evidencien la riquesa d'aquest ric patrimoni cultural. Aquests treballs estant ajudant a delimitar amb gran detall l'extensió i l'abast geogràfic i cronològic de les edificacions de *pedra seca* en el nostre país.

La present comunicació vol tractar la problemàtica de l'origen de les construccions de *pedra seca* a partir de l'anàlisi de dues activitats estretament lligades, com són l'agricultura i la ramaderia.

El naixement de l'agricultura -domesticació dels vegetals- i de la ramaderia -domesticació dels animals- són revolucions neolítiques que s'adopten de forma simultània. Ja sigui en una o altra activitat, l'home, a més de l'habitatge habitual, ha requerit d'un segon habitacle que respongués a les seves necessitats: en el cas del pastor d'una o més cabanes d'on refugiar-se de les inclemències metereològiques, construccions que podien estar distribuïdes en diferents punts del trajecte durant la transhumància; en el cas del pagès d'una cabana fixe, allunyada de l'habitatge habitual, on desenvolupava les diferents tasques agrícoles.

Summary.

The past 25 years the catalan countries have seen a growing interest in the study and knowledge of dry stone constructions. In this sense, have appeared a large number of research studies and dissemination of monographic that demonstrate the richness of this rich cultural heritage. These works still helping to define in great detail the extent and scope of geographical and chronological dry stone constructions in our country.

This communication wants to treat the problem of the origin of dry stone constructions from analyzing two closely related activities, such as agriculture and livestock.

The birth of agriculture -vegetals domestication- and -animals domestication- the Neolithic revolutions that are taken simultaneously. Whether one or the other activity, man, in addition to the main residence, has required a second dwelling that meets your needs: if one or more of the shepherd huts where to take refuge from inclement weather constructions that

could be distributed in different parts of the journey during transhumance; in the case of fixed peasant hut, away from the residence, where all developed farming.

- Introducció.

La present comunicació vol aprofundir en el coneixement històric de l'arquitectura tradicional en *pedra seca* dels països catalans. En aquest sentit el plantejament s'ha realitzat a partir d'una sèrie de qüestions:

- Les diferents tipologies constructives en *pedra seca* ens permeten establir un mapa històric i geogràfic?
- Es tracta d'un model espontani, autòcton o està influenciat per altres cultures?
- Existeix continuïtat constructiva al llarg dels segles o estem davant d'un model constructiu modern?
- Quin paper ha jugat l'agricultura i la ramaderia en la proliferació de les cabanes de *pedra seca*?

L'origen de la tècnica constructiva de la *pedra seca* es remunta al neolític quan l'home comença a utilitzar i treballar la pedra disposant-la en sec. Les habilitats de tractar la pedra es transmeten mitjançant l'aprenentatge i la pràctica. Sovint és la permanència en l'ús i els costums la que assegura la transmissió de coneixements entre les diferents generacions.

Les barraques o cabanes que ens han arribat fins a l'actualitat ens deixen moltes incògnites sobre la seva autoria i si existeix un model de construcció espontània, autòctona o influenciada pel xoc de cultures.

Davant d'activitats productives en el medi rural com l'agricultura i la ramaderia que, requerien allunyar-se relativament del lloc de residència habitual, l'home va tenir la necessitat d'aixecar aixoplucs provisionals. Ara bé qui va ser -obligat per les necessitats-, el primer a aixecar una barraca al camp el pagès o el pastor? Aquesta comunicació intenta obrir un xic de llum a totes aquestes qüestions, com a mínim suspesar-les.

1. Teoria sobre els orígens i evolució de l'Arquitectura Tradicional en *pedra seca*.

La tècnica constructiva de la *pedra seca*, consisteix a col·locar, combinar i encaixar pedres, més o menys treballades i de mides diverses, sense cap altre material que les uneixi. Aquest art ancestral característic dels països catalans comprèn el material, una tècnica i habilitat precisa, això és la construcció i la capacitat del constructor. Els materials emprats són extrets, produïts i transformats en el lloc de construcció perquè s'han de minimitzar esforços per treure'n el màxim rendiment. La utilització de la tècnica de la *pedra seca* és una mostra de com l'home s'ha adaptat al seu entorn físic. El resultat n'ha estat la construcció d'una sèrie d'edificacions, lligades sovint a l'activitat agrària i ramadera, però també a altres usos, les quals han necessitat segles de perfeccionament, de transmissió de coneixements i tècniques i de creació d'un estil constructiu determinat.

Del pas de l'home nòmada al sedentari, del caçador al recol·lector, abandonant les coves com vivenda, neix l'arquitectura, lligada a les necessitats de l'home primitiu d'assentar-se. Al costat de les tècniques més elementals com l'agricultura i la ramaderia l'home comença a utilitzar i treballar la pedra disposant-la en sec, o sigui sobreposant-la sense cap element addicional d'unió, alhora que sorgeixen els primers assentaments com llocs de residència.

Des de temps pretèrits l'home s'ha constituït en comunitats per millorar la seva protecció, per raons econòmiques o, per satisfer la necessitat de contacte humà. Els primers constructors edificarien amb materials locals en llocs escollits per la seva aptitud per la defensa o per les condicions del terreny. Un constant i orgànic desenvolupament de la vivenda tindria lloc en totes les parts de la terra. És possible aïllar determinades característiques que es reflexin en els diferents tipus constructius, en relació amb condicions naturals, com són els canvis de clima, la constitució del terreny, els recursos hídrics, les fronteres o, a la política. Així, en indrets boscosos, l'home vivia en els arbres o construïa amb fusta; en les regions pedregoses, es refugiava en coves o edificava amb pedra. Amb tot, els recursos limitats van estimular a l'home a anar descobrint i treballant amb simples materials en l'àmbit del seu domini. D'aquí que, és lògic que els éssers humans, encara que estiguessin separats entre si per zones de mar o muntanyes, arribessin a solucions semblants davant els mateixos problemes (Plans, 2006).

Cal veure tot seguit quins són els principals plantejaments o hipòtesis que aporten els investigadors sobre l'origen de les cabanes de *pedra seca*.

- Hipòtesis:

- **Origen africanista o oriental:** la majoria dels canvis i de les innovacions culturals i constructius des de la prehistòria fins als temps dels íbers depenien de migracions procedents d'aquests continents, sobretot del Pròxim Orient, l'anomenada Mitja Lluna Fèrtil que comprenia les actuals Israel, Síria, Líban, el sud oriental de Turquia i Mesopotàmia. El primer a plantejar-ho és en Rubió (1912); posteriorment Lamperez (1922) citant a Rubió diu: "*nos remontaremos a los paises orientales; en las comarcas de la Siria (Sinai) donde abundan, son prehistóricas; los beduinos las llaman noamis. Las de Cataluña acaso proceden de las tradiciones de los fenicios y sus formas inalteradas, han pasado por todas las edades hasta llegar a nosotros*". Torres Balbas (1933) i Caro Baroja (1946) es limiten a resumir breument a l'arquitecte reusenc. Altres autors moderns segueixen el plantejament inicial fet per Rubió: Soler (1992), Bernat (1994), Gironès (1999), Monfort (2000), Gimeno (2004) o, l'antropòleg Andreu Bover (2009), entre altres, situen també els orígens de les construccions de *pedra seca* en el Pròxim Orient. Gràcies a les migracions i diferents moviments de població aquestes tècniques de construcció s'haurien escampat per tota la mediterrània.

- **Origen independent sense influències orientals:** les construccions de falsa volta o d'aproximació de filades surgeixen de forma independent i quasi contemporànies, en el neolític al Pròxim Orient i a l'Europa occidental (Martin, 1992). Regions geogràficament distants

coincideixen en la resposta constructiva amb una gran similitud de solucions. August Bernat (1994) matisa aquest origen oriental posant en entredit que la semblança constructiva de les construccions de pedra seca del Sinai i les barraques de casa nostre no demostra que els països catalans siguin l'origen perquè tenim indicis més propers i consistents a les cultures megalítica i neolítica europees: cultura talaiòtica de les illes Balears, les nuragues de Còrsega i Sardenya, els túmuls francesos o, la tomba irlandesa de New Grange, entre altres.

- **Origen medieval:** August Bernat (1981) situa el possible origen de les barraques de *pedra seca* a Catalunya a l'alta Edat Mitjana. El comte Borrell II de Barcelona decidí avançar la frontera fins al riu Gaià repoblant el territori erm i fortificant la línia mitjançant castells roquers i torres de guaita. En aquesta última marca del Gaià -on el material natural més abundant i a l'abast és la pedra-, els colons conreaven costers i, potser vivien en barraques, portadors de les tècniques de construcció en *pedra seca* a les comarques tarragonines.

En la mateixa línia el Bages -com altres indrets catalans-, assistirà a la colonització intensiva d'agricultors desenvolupada en els segles X i XI en els límits de l'antic comtat de Manresa. Probablement la primera arrencada intensiva de l'ús de la *pedra seca*. Gràcies a l'estructura senyorial civil, com l'antic castell de Cardona o, el de Balsareny i, eclesiàstica - fundació de nous monestirs: Montserrat, Sant Benet de Bages o, l'Estany, entre altres-, aquests últims van garantir la seguretat a la població, alhora que s'afavoria el cultiu en zones abandonades i ermes pel sistema d'aprisió (Plans, 2010).

En aquests indrets es feia necessari rendibilitzar al màxim la producció de la terra extraient tota la pedra que no permetia créixer les plantes de forma còmode. Segurament aquesta pedra sobrera aniria destinada a sostenir la terra dels vessants, confeccionant murs i parets de forma rudimentària.

- **Origen modern:** L'any 1967 Salvador i Mª Lluïsa Vilaseca plantejaren al Xè. Congrés Nacional d'Arqueologia -després d'analitzar la poca bibliografia existent, mancada d'estudis de recerca arxivística- l'origen modern de les construccions de pedra seca a Catalunya: *“no contamos desgraciadamente con ningún punto de apoyo para poder establecer la cronología de las barracas existentes en nuestra región. Ni las construcciones pre i protohistóricas de la misma enlazan con ellas. Deberíamos acercarnos a épocas posteriores a la Reconquista y llegar acaso hasta los siglos XVII, XVIII y XIX. Se trataría de construcciones de época histórica, quizá contemporánea, de tradición, imitación y recreación, en las que se emplearon unas mismas técnicas “primitivas”, reconocidas por todos los autores. Los archivos históricos que contienen barracas nos darán a conocer algún día la fecha de estas construcciones y hasta el nombre de los margeners y barraquers que las hicieron”*.

En la mateixa línia s'expressava Roviras (2001): Les barraques del massís del Montgrí, si bé tècnicament utilitzen els mateixos elements que les construccions del neolític i de les primeres cultures mediterrànies, són cronològicament més tardanes (segles XVII-XX). Molts autors coincideixen com el segle d'or de la *pedra seca* els segles XVIII i XIX (Lassure, 2009);

Rosa Congost (2009) afirma que la dinàmica social dels segles XVIII i XIX és la que transforma el paisatge agrari.

Altres autors, com Albert Fàbrega, afirmen que a partir de la segona meitat del segle XIX i durant la primera meitat del segle XX es produeix al Bages la gran proliferació de construccions de barraques de vinya de *pedra seca* i falsa cúpula. Aquest període coincideix amb les datacions d'aquestes barraques que es coneixen i per l'expansió de la vinya i la generalització dels contractes de parceria.

- **Origen continuïsta:** Es podria plantejar un reaprofitament continuat al llarg dels segles d'algunes de les edificacions existents en *pedra seca*. Construccions existents que es reaprofiten i s'adapten a les necessitats de cada moment. El dolmen del mas Bofill a Palau-saverdera seria un exemple de reutilització: una construcció funerària es reconverteix en un refugi o cabana de pastors. També tindriem, per exemple, la cabana de pastor construïda a l'interior de l'església perromànica de Sant Pere dels Vilars (Espolla, Alt Empordà) que aprofita les pedres de la construcció anterior.

D'altra banda, l'arqueòleg Magí Miret plantejava per primera vegada, en una comunicació presentada a la *V Trobada de Pedra Seca* (2009), un origen continuista però a diferència dels exemples anteriors amb una única i mateixa funcionalitat: construccions ramaderes -pletes, monjoies i cabanes- de *pedra en sec* que haurien estat utilitzades des de la protohistòria fins a l'època moderna al massís de Garraf (Barcelona).

Un segon exemple d'hàbitat reutilitzat: una cabana excavada a coma de vaca (Ripollés) presenta tres fases clares d'ocupació: prehistòrica, amb comunitats nòmades d'estiu; romana, amb ocupacions sota control militar o d'algú que ho explota, potser una família; i medieval, amb pastors que hi puguen, homes sols.

2. Les cabanes de pagès.

Les cabanes de pagès de *pedra seca* que avui observem al camp són fruit d'una tradició ancestral, de l'ús de materials de l'entorn i més a l'abast, de l'evolució o manteniment d'una forma de construcció de l'habitatge primitiu i rural. Malgrat que la majoria són d'època moderna, queda clar que l'ús de la *pedra seca* és força reulat en el temps, però, no és tant senzill lligar-ne la seva continuïtat constructiva fins al present.

Per exemple, sense retrocedir excessivament en el temps, a l'Edat Mitjana hi havia necessitat d'habitaclcs rurals "cabanes" de pagès enmig dels camps de conreu? o, els masos agraris medievals ja complien amb aquesta funció?. Aquesta segona opció pren força després d'estudiar exhaustivament la població i el medi agrícola a l'Edat Mitjana de diferents parròquies de la zona del Bages: unitats familiars formades per quatre o cinc membres que conreen terres pròximes del voltant del mas. Aquests masos que podien estar isolats o agrupats en vilelles, situats estratègicament a la vora de camins, tenien en l'entorn terra suficient per conrear i treballar. Fet segurament extrapolable a altres indrets dels països catalans. La qual cosa no vol

dir que puntualment s'hagués pogut construir alguna cabana "*domunculam*" en l'entorn rural, però no de forma massificada sinó aïllada.

A partir de les restes materials -cabanes i barraques- podem afirmar que, fins als nostres dies, als països catalans, s'han conservat cabanes de pagès com a mínim del segle XVIII i molt més abundants les del XIX. Qui sap si alguna de les cabanes que veiem ara al camp són anteriors a aquesta època daurada de la *pedra seca*.

3. Les cabanes de pastors i la transhumància.

En el segle V apareixen les primeres referències documentals que coneixem dels camins ramaders, referides al sector comprès entre Tortosa i Cantavella (Terol). Alguns itineraris descrits en època medieval ens documenten els desplaçaments i itineraris transhumants, com el que s'insereix a la gran carrerada de la Cerdanya, esmentada ja com a via pecuària el 1055, i que es dirigia al Ripollès des del Penedès, travessant el Bruc, el Bages i el Lluçanès.

El *Llibre Vermell de l'Arboç* fixa els camins per dur el bestiar a pasturar en el s. XIII: el de l'Arboç a Vilafranca, el de l'Arboç a Castellet, el camí cap a Clariana i el Soler-roig, i el camí cap a Banyeres. L'itinerari de Jaume I, segons el *Llibre dels feyts*, per anar a la conquesta de Peníscola el 1233, coincideix exactament amb la via pecuària que pujava des del Montsià cap a Terol (Salvasòries, la Canà d'Ares, el riu de les Truites, Villarroya...). Per citar un altre exemple, també les descripcions dels pastors càtars que, des de l'Aude o la Cerdanya venien al s. XIV a les Terres de l'Ebre i els Ports, documenten els itineraris que recorrien.

Al llarg de l'edat mitjana i l'època moderna els camins ramaders es troben extensament citats en la documentació municipal (donacions, privilegis, establiments...). Destaquen els reculls que prenen la forma de llibres de passos de bestiar, distribuïts per diferents municipis. Per exemple: el *Llibre del Pastoret a Tortosa* (s. XVII) o, el d'Alfara de Carles (*Llibre del Pastoret d'Alfara*, còpia del s. XIX). Aquests llibres esdevenen recopilacions documentals amb descripcions de les vies i infraestructures ramaderes compreses en un territori determinat.

Una peculiaritat que tenen els camins ramaders a la zona de ponent és que s'anomenen "cabaneres" i en algunes comarques de la zona central de la transhumància "carrerades". Per exemple el topònim de *Coll de la barraca* (697 m) situat a Font-rubí (Alt Penedès) és un punt estratègic documentat l'any 983 per on passa la carrerada de la Llacuna o via Mercadera usada pels pastors transhumants per traslladar els ramats fins a les pastures pirinenques i a l'inversa. Potser el nom de cabana prové d'aquesta activitat?

El traçat que segueixen la majoria de les vies pecuàries que travessen la comarca de l'Alt Empordà, sovint hi trobem dòlmens, menhirs, coves naturals, poblats neolítics, visigots, romans o medievals. Aquest fet ens indica que aquestes vies que avui coneixem ja eren utilitzades pels nostres avantpassats que les traçaren tot buscant els camins més còmodes i de més utilitat per desplaçar-se d'un lloc a l'altre i, amb ells, desplaçar el bestiar que els acompanyava. En aquest sentit moltes de les cabanes per aixoplugar els pastors es troben situades prop de megàlits.

Trobar indicis de pràctiques transhumants a l'època preromana i romana és difícil. De fet va ser a partir del segle XII, quan la ramaderia pirinenca i prepirinenca va assolir un gran desenvolupament, impulsada sobretot pels interessos dels grans monestirs en la producció de llana. Els monestirs per poder assegurar el manteniment dels seus ramats van organitzar una xarxa estable de camins per comunicar la plana amb les zones de pastura de muntanya. Per exemple, durant els segles XI i XII, els grans monestirs com el de Poblet i el de Santes Creus, van obtenir drets de pas i de pastura als Pirineus i van obrir el camí a la transhumància. El monestir de Ripoll tenia, des del 1087, per concessió del comte de la Cerdanya, l'exclusivitat de pasturar en les set valls de Núria. Aquesta pràctica es va anar conservant al llarg dels segles, per bé que sense les antigues limitacions senyorials. Al llarg dels segles, els propietaris de les valls i de les terres planes enviaven els seus ramats a muntanya, sovint agrupant tres o quatre ramats.

L'any 961 Oliba comte de Besalú, dona al monestir de Sant Joan de les Abadesses la vall de Coma de Vaca (termes comunals de Queralbs i Fustanyà) on només el monestir podrà menar a pasturar el seu bestiar. L'activitat ramadera és una constant en aquesta demarcació en tota l'Edat Mitjana i en endavant. Precisament en aquest indret els arqueòlegs Josep Mª Palet i Hèctor Orengo de l'ICAC van documentar l'any 2011 per primera vegada un hàbitat d'ocupació en època romana a l'alta muntanya. Els romans, però, es van instal·lar sobre una cabana del bronze antic (2.000-1800 aC), per tant la construcció és molt més antiga. Es tracta d'una cabana situada a 2.150 metres d'alçada d'uns 25 m² i es va datar, per la gran quantitat de ceràmica trobada, entre els segles II-III dC. Després s'hauria abandonat i s'hauria tornat a fer servir en època medieval, als segles IX-X que és quan comença una altra gran fase d'ocupació ramadera. Pel que fa a l'activitat podria ser la ramadera, una explotació que aprofitaria la pastura estacional a l'estiu i una altra: l'extracció de minerals.

Els mateixos arqueòlegs, en la mateixa campanya d'excavacions, van localitzar a la vall de Núria, a la zona de Fontalba, una cabana ramadera baix imperial (segles III-V dC) i un tancat també d'aquesta cronologia, amb presència de ceràmica africana, sigil·lada, vaixella fina... Repetint-se la història: instal·lacions ramaderes que aprofiten les pastures i també tenen activitat minerometal·lúrgica.

Entre els segles XII i XIV, els ramats dels dominis senyorials o dels municipis s'afegiren als ramats transhumants dels monestirs en els seus desplaçaments per gaudir d'una part dels seus privilegis i aprofitar els camins, les fonts i les altres infraestructures lligades al tràfec dels ramats transhumants. A partir del segle XVI és quan la ramaderia transhumant creix i es converteix en un sector estratègic degut a la producció de llana i carn.

- Conclusió.

És complexe discernir sobre que va ser primer, si la cabana de pastor o la cabana de pagès perquè ambdues edificacions tenen molts elements arquitectònics i usos en comú. El naixement de l'agricultura i la ramaderia van agafats de la mà. El que no hi ha cap dubte és que, tant l'activitat agrícola com ramadera, va necessitar proveïr-se d'un refugi provisional estable com és la cabana de *pedra seca*.

Coneixem diferents plantejaments sobre l'origen de les cabanes: possible origen africanista o oriental perquè la majoria dels canvis i de les innovacions culturals i constructius des de la prehistòria fins als temps dels íbers depenien de migracions procedents d'aquests continents, sobretot del Pròxim Orient; en segon lloc, un origen independent defugint de les influències orientals, les construccions de falsa volta o d'aproximació de filades surgen de forma independent i quasi contemporànies, en el neolític a Europa; en tercer lloc un origen medieval amb la implantació d'una estructura senyorial civil i eclesiàstica que comporta la colonització de nous agricultors i ramaders; en quart lloc un origen modern: les construccions que ens han arribat fins els nostres dies estant estretament lligades a l'activitat agrària i sobretot vitivinícola dels segles XVIII i sobretot XIX; per últim, un origen continuïsta: edificacions que han pogut ser reutilitzades des de temps pretèrits fins els nostres dies.

En definitiva, ens arriben vestigis materials de diferents períodes de la història que han utilitzat la *pedra seca*. La tècnica constructiva no es deuria perdre per complet ja fos per imitació, evolució de les eines o, per la transmissió de coneixements, alguna cosa deuria quedar en la base de la societat.

Les cabanes de pagès, lligades a activitats agràries, són molt més nombroses que no pas les cabanes de pastors. Ara bé no perquè n'hi hagi més cabanes de pagès vol dir que siguin les més antigues. De fet, les prospeccions arqueològiques realitzades en algunes cabanes de pastors demostren una antiguitat que ens remet al període del bronze antic. Tot just acabem de començar a fer-ne inventari del patrimoni de *pedra seca* dels països catalans. Queda molta feina per fer, esperem que els propers anys nous estudis d'investigació i, sobretot l'arqueologia pugui treure més llum sobre l'origen de les cabanes.

Barraca de coma de Vaca (Núria)

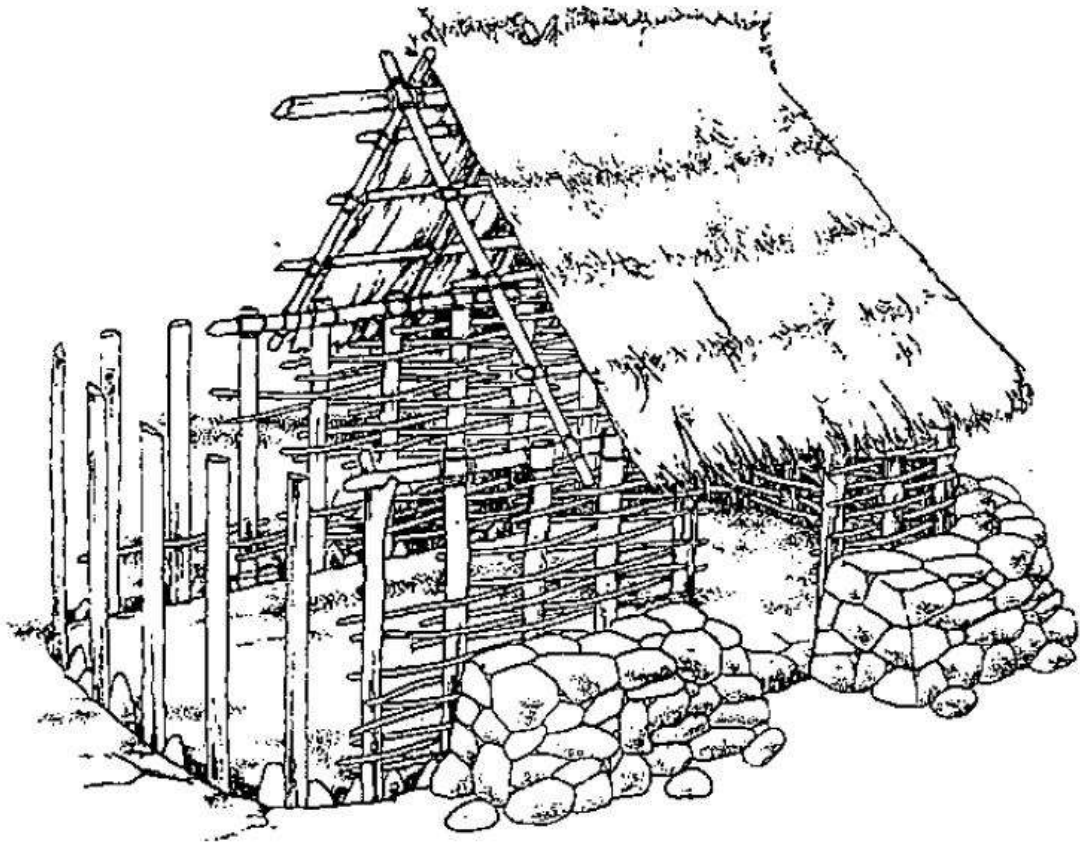
Excavació barraca coma de Vaca (Núria). Foto ICAC

Cabane (Alps)

Cabana de pastor (L'Albera). Foto Jaume Plans

Reconstrucció cabana de la Fonollera (Torroella de Montgrí) Bronze final aprox 1.200 a.C.
Rovira /Petit.

Falsa cúpula (Millars – Almeria). Edat Bronze

Falsa cúpula. Dolmen Romeral (Antequera)

Bibliografia.

- CARRERAS, Enric; TARRÚS, Josep (2013). "181 anys de recerca megalítica a la Catalunya Nord (1832-2012)", AIDG, Girona, pàgs. 31-184.
- DIVERSOS AUTORS (2010). *La pedra seca. Evolució, arquitectura i restauració*, ed. Brau.
- FRANCÈS, Joan; PONS, Enriqueta (1998). "L'hàbitat del bronze final i de la primera edat del ferro a la Catalunya litoral i prelitoral", Cypsela, pàgs. 31-46.
- LAMPEREZ, Vicente (1993). "La barraca catalana", *Arquitectura Civil Española de los siglos I al XVIII*, ed. Giner, Madrid.
- MARTIN, Arturo (1992). "Construcciones de falsa cúpula en el Valle del Duero", *Dialectología y Tradiciones Populares*, Madrid, pàgs. 303-358.
- MIRET, Magí (2002). "La transhumància a Catalunya durant la prehistòria i l'antiguitat", *Ibix / Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, ed. CECR, pàgs. 67-82.
- MIRET, Magí (2009). "Construccions ramaderes de pedra seca des de la protohistòria fins a l'època moderna al massís de Garraf (Barcelona)", *Actes de la V Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni de Pedra en Sec als Països Catalans*, Palma, pàgs. 223-232.
- MORERA, Jordi (2008). "Les barraques de vinya del Bages a través de la pràctica arqueològica", Dovella, ed. CEB, Manresa.
- MORET, Rosa Ma. (2007). "La transhumància a la comarca de l'Alt Empordà", *Actes Congrés sobre el Paisatge*, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, pàgs. 437-448.
- PLANS, Jaume (2009). *Arquitectura Tradicional Rural en pedra seca a la comarca del Bages*, publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VIDAL, Lluís; VILA, Carme (2006). "La cara desconeguda del pla de Beret. Itinerari arqueològic pels naixements de la Garona i la Noguera Pallaresa", Muntanya, pàgs. 7-15.
- VILASECA, Salvador i Mª Lluïsa (1967). "Construcciones de piedra en seco de la provincia de Tarragona: las barracas de Mont-roig", *X Congrés Nacional d'Arqueologia*, Maó, pàgs. 223-236.